

ΜΟΥΣΕΙΟ ΦΥΣΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Μουσείο Ελιάς - Ελαιώνας Σερρών

Αρχική

Γενικές Πληροφορίες

Ιστορία του Ελαιοτριβεί

Ιστορικά Στοιχεία

Πρόγραμμα Leader

Εμπορία Λαδιού

Φωτογραφίες

Το Ελαιόλαδο στον Ιπποκράτη

Στον Ιπποκράτειο Κώδικα συναντώνται περισσότερες από εξήντα φαρμακευτικές χρήσεις του ελαιόλαδου, με κυριότατη τη χρήση κατά των δερματικών παθήσεων, αλλά και ως αντισυλληπτικό μέσο. Μάλιστα γίνεται σαφής διαχωρισμός του ελαιόλαδου, το οποίο, σε συνδυασμό με το σίτο και τον οίνο, αποτελεί τη βάση της ιπποκρατικής διαιτητικής από άλλα έλαια, όπως του σχίνου, της πικραμυγδαλιάς και της βελανιδιάς.

Στο βιβλίο του «Διαιτητική και Θεραπευτική», ο Ιπποκράτης γράφει για το λάδι: «Οι ασκήσεις στη σκόνη και οι ασκήσεις με λάδι διαφέρουν στο εξής: Η σκόνη είναι κρύα, το λάδι είναι ζεστό. Το χειμώνα το λάδι ευνοεί περισσότερο την ανάπτυξη, γιατί εμποδίζει την ψυχρότητα να απομακρυνθεί από το σώμα. Το καλοκαίρι το λάδι με την παραγωγή λιώνει τη σάρκα καθώς αυτή ζεσταίνεται λόγω εποχής... Η εντριβή με λάδι και νερό μαλακώνει το σώμα και δεν το αφήνει να ζεσταθεί υπερβολικά».

Με ζεστό ελαιόλαδο αλείφονταν οι γυναίκες που απέβαλαν, και κυρίως σε περιπτώσεις προχωρημένης εγκυμοσύνης ενώ σε περιπτώσεις μητρορραγίας δινόταν ένα μείγμα από βρασμένα φύλλα άγριας ελιάς μέσα σε ξίδι. Για τη διευκόλυνση του τοκετού προτείνει παρασκεύασμα που «...φτιάχνετε και με ρετσίνη τερμίνθου (κοκορεβιθιάς), μέλι και λάδι διπλάσιο σε ποσότητα από τα προηγούμενα και αρωματικό κρασί», το οποίο και πρέπει να πιει η επίτοκος.

Άλλες εφαρμογές του ελαιόλαδου που αναφέρονται από τον Ιπποκράτη ήταν στη θεραπεία των χρόνιων πυρετών, των μικρών πληγών, των διηθημάτων, όπως οι καλόγεροι και τα αποστήματα, των ερεθισμένων ούλων, καθώς και στη διατήρηση της λευκότητας των δοντιών και ως αντίδοτο σε περιπτώσεις ελαφρών δηλητηριάσεων.

Ο Πλούταρχος στα «Ηθικά» του αναφέρεται στη θεραπεία της μαστίτιδας με νερό και λάδι – «υδρέλαιο».

Για την αρχαία θεραπευτική το εκλεκτότερο εξ όλων των ελαιόλαδων ήταν αυτό που έδινε η αγριελιά, το οποίο ήταν και λίγο σπάνιο, καθώς και το ελαιόλαδο της πρώτης συμπίεσης (ομφάκινον), που λαμβάνεται με την «απαλή» σύνθλιψη της ελιάς και χωρίς την παρεμβολή ζεστού νερού. Κατά τον Πλίνιο, το λάδι αυτό λαμβάνεται πρώτον πιέζοντας την ελιά όταν είναι ακόμη άσπρη (άγουρη), και δεύτερον όταν η ελιά αρχίζει να αλλάζει χρώμα χωρίς να έχει, ωστόσο, ωριμάσει. Το πρώτον ομφακικόν είναι λευκό, το δεύτερο πράσινο. Το δεύτερο κάνει καλό στα ούλα και είναι εξαιρετο για να διατηρηθούν τα δόντια λευκά.

Στις επιγραφές του φημισμένου Ασκληπιού της Λεβήνας, στην Κρήτη, όπου λατρευόταν η Υγιεία Σώτειρα, αναφέρεται ότι «ο θεός έδωσε μια οδηγία να τοποθετηθεί πάνω στο στρείδι το όστρακο, αφού καεί και τριφτεί για να γίνει λείο με λάδι αρωματισμένο με ρόδα και μολόχα με λάδι...». Στο ιερό του Ασκληπιού χρησιμοποιούσαν το έλαιον για να παρασκευάσουν ειδικές αλοιφές και ιάματα.

Ροφήματα, τέλος, από φύλλα και άνθη ελιάς χρησιμοποιήθηκαν ως κρύο κολλύριο για τα ερεθισμένα μάτια αλλά και για το έλκος του στομάχου.

Η χρησιμοποίηση των ελαιόκλαδων σε πολλών ειδών αρχαίες τελετουργίες (όπως εξαγνισμοί, καθαρμοί) προσδιορίζει το συμβολισμό της ελιάς ως δέντρο του καλού. Η έμμεση σύνδεσή του με το φως (το καιόμενον έλαιον είναι η αρχέγονη πηγή του φωτός) αντιμετωπίστηκε από τον άνθρωπο με την ιδιαιτερότητα του δέντρου που συμμετέχει στη λατρεία.

Στην Παλαιά Διαθήκη είναι το δέντρο της ελπίδας, αλλά και το δέντρο – αγγελιοφόρος του θείου ελέους. Είναι το δέντρο που καταδεικνύει τη γαλήνη μετά τον κατακλυσμό του Νώε: «Το βραδάκι επέστρεψε το περιστέρι και κρατούσε ένα φύλλο ελιάς στο στόμα του και κατάλαβε ο Νώε ότι το νερό είχε υποχωρήσει στη στεριά...»

Στην ελληνική παράδοση είναι το δέντρο της ειρήνης. Η ίδια η Ειρήνη (θεότητα που ήταν κόρη του Δία και της Θέτιδας) εικονιζόταν με κλαδί ελιάς στα χέρια της. Στους πολέμους δεν υπήρχε καλύτερος τρόπος αλλά και καλύτερο σύμβολο για τη λήξη των επιχειρήσεων. Οι αγγελιοφόροι που στέλνονταν για να μεταφέρουν το μήνυμα της ειρήνης ή να ζητήσουν ανακωχή έπρεπε να κρατούν στο χέρι τους κλάδον ελαιάς. Ήταν το αναμφισβήτητο ιερό σύμβολο που δήλωνε τις προθέσεις εκείνων που αποφάσιζαν να το στείλουν. Η Ιοκάστη μετέφερε κλαδί ελιάς στον Πολυνεΐκη ζητώντας του να συμφιλιωθεί με τον αδερφό του Ετεοκλή, στην τραγική ιστορία του Οιδίποδα και των απογόνων του, δηλαδή το μύθο που ενέπνευσε το Σοφοκλή και τον Ευριπίδη. Οι αντιλήψεις για το συμβολισμό των κλάδων της ελιάς αλλά και του ίδιου του δέντρου, διατηρήθηκαν ακόμη και στις νεώτερες εποχές. Η φράση «κλάδον ελαιάς» διατηρείται ακόμη στην ελληνική γλώσσα ως δηλωτική ειρηνευτικών προσπαθειών («τείνει κλάδον ελαιάς ή ήρθε με κλάδο ελαιάς».

Δεντρολατρεία

Στην μινωική Κρήτη η ελιά διαδραματίζει ξεχωριστό ρόλο στη λατρεία, όπως φαίνεται από την παράσταση της σαρκοφάγου που βρέθηκε στην Αγία Τριάδα, στη Μεσαρά

της Κρήτης. Ο ρόλος της ελιάς στη μινωική οικονομία και τη διατροφή είναι σχετικός και με την πανάρχαιη λατρεία του. Οι παραστάσεις ιερών δέντρων στη μινωική εικονογραφία είναι πολλές αλλά σχετίζονται περισσότερο με τη γενικότερη τάση της λατρείας, παρά με τις ιδιότητες της ελιάς. Οι ιδιότητες αυτές, φαίνεται πως μπορούσαν να εκφράσουν, περισσότερο απ' όλα τα άλλα δέντρα, τις πανάρχαιες βλαστικές δοξασίες. Ο θάνατος και η ανάσταση ήταν τα στοιχεία που καθόριζαν τη μορφή της λατρείας. Η ιδιότητα της ελιάς να αναβλασταίνει διαρκώς και να μην πεθαίνει σχεδόν ποτέ ήταν πολύ κοντά στις αντιλήψεις για αναγέννηση και διαιώνιση της ζωής μέσα από το θάνατο, όπως ακριβώς συμβαίνει με την αναγέννηση της ίδιας της φύσης. Ο Δίας, ο μεγάλος θεός της ελληνικής μυθολογίας, ήταν στην Κρήτη θεός που γεννιόταν και πέθαινε, είχε κληρονομήσει τις ιδιότητες του νεαρού θεού της βλάστησης που λατρευόταν σε ολόκληρη την ανατολική Μεσόγειο, και ονομαζόταν Κρητογενής Ζευς. Ο ίδιος βλαστικός θεός λατρεύτηκε και ως Διόνυσος - Ζαγρεύς, ως Υάκινθος, ως Απόλλων Στυρακίτης και ως Ερμής Κεδρίτης. Η βλαστική υπόσταση του Δία, του Ερμή, του Απόλλωνα και άλλων θεοτήτων στην κλασική, την Ελληνιστική και τη Ρωμαϊκή Κρήτη μας δίνει ξεκάθαρη την εικόνα για το ρόλο της βλαστικής λατρείας. Σε μια παράσταση, που βρέθηκε στο ιερό της Σύμης στη Βιάννο, βλέπουμε από το κεφάλι του Ερμή να ξεφυτρώνουν δυο κλαδιά δέντρου που μοιάζει πολύ με ελιά. Ο Ερμής της Σύμης ονομαζόταν Κεδρίτης. Τα ευρήματα συμφωνούν πως εδώ υπάρχει αναμφισβήτητη μαρτυρία δεντρολατρείας.

Η ιερή ελιά της Αθήνας αποτελεί ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα δεντρολατρείας. Βρίσκεται μέσα στον ιερό περίβολο προστατευμένη και ο περίβολος οριοθετεί αυτόν ακριβώς το χώρο. Στην Ακρόπολη επίσης οι Αθηναίοι προσφέρουν μελωμένους άρτους στο ιερό φίδι. Η παρουσία του ιερού δέντρου και του φιδιού μας δίνει μια ξεκάθαρη εικόνα μινωικής λατρείας, δεδομένου ότι και η ίδια η Αθηνά φαίνεται να έχει τις ρίζες της στη λατρεία της μινωικής θεάς των όφεων.

Στην αρχαιότητα υπήρχε η συνήθεια να αναρτούν αναθήματα σε αγριελιές και άλλα δέντρα: «...γιατί παντού σε αγριελιές και άλλα δέντρα κοντά σε ναούς αναρτούν αφιερώματα. Άλλως: Συνηθίζουν να αναρτούν στα δέντρα μέλη από σκελετούς και κρανία, για να αποτρέψουν τη βασκανία και να μην ξεραίνονται [οι καρποί...]

Πιθανότατα ο Σχολιαστής εννοεί τα ειδικά αφιερώματα που από τα προϊστορικά χρόνια συνηθίζουν να κρεμούν στα κλαδιά των ιερών δέντρων. Πρόκειται για ομοιώματα που κατασκευάζονταν με διάφορα υλικά, όπως πηλό, μέταλλα, ακόμη και ζυμάρι που το έψηναν. Ήταν μια μόνο πτυχή της λατρείας των ιερών δέντρων.

Ειρεσιώνη, γονιμότητας

σύμβολο

Κατά την αρχαιότητα η πληθώρα των αλσυλλίων με ελιές στην Αττική, αλλά και στην Κρήτη, που πλαισιώναν τους ναούς, είναι αδιάψευστος μάρτυρας της ιερότητας του δέντρου της ελιάς. Εξάλλου, η παρουσία της ελιάς κατά τις τελετές γονιμότητας των Αρχαίων ήταν κυρίαρχη. Χαρακτηριστικό σύμβολο των

τελετών αυτών, που χρησιμοποιούνταν στις γιορτές των Πυανεσιών και Θαργηλιών στην Αθήνα, ήταν η ειρεσιώνη (από τη λέξη «έριο», μαλλί). Η «ειρεσιώνη» ήταν ένας κλάδος καλλιεργημένης ελιάς ή δάφνης, περιτυλιγμένος με μικρές μάλλινες ταινίες (οι μάλλινες ταινίες και ειδικά οι κόκκινες ήταν φορείς θεϊκής δύναμης) και φορτωμένος με διάφορα φρούτα και καρπούς της εποχής (εκτός από αχλάδια και μήλα) αλλά και άρτους. Ήταν μια εκδήλωση ευχαριστιών προς τους θεούς για την ευφορία της γης που χάρισε στους ανθρώπους τα απαραίτητα είδη για τη διατροφή και την επιβίωσή του. Το κλαδί αυτό της ελιάς ήταν αφιερωμένο στον Απόλλωνα και στα Πυανέψια και Θαργήλια, γιορτές κατά τις οποίες γίνονταν προσφορές στον Ήλιο και τις Ώρες, γεροδεμένα παιδιά το περιέφεραν από σπίτι σε σπίτι. Στο τέλος το κρεμούσαν στην κεντρική πύλη του ιερού του Απόλλωνα. Το κλαδί της ελιάς δεν ήταν τυχαίο, προερχόταν από τη «μορία ελαία» την ιερή ελιά αυτής της πόλης, εκείνη που πίστευαν πως είχε φυτέψει η ίδια η Αθηνά ή , έστω, από ελαιόδεντρο που θεωρούνταν πως ήταν απόγονος αυτού του δέντρου. Το έκοβαν, μάλιστα, κατά την διάρκεια της εορτής των Παναθηναίων και περιφερόταν εν πομπή και με άσματα γύρω από την Ακρόπολη προς τιμή της Πολιάδος Αθηνάς. Η ειρεσιώνη παρέμεινε εκεί μέχρι την αντικατάστασή της τον επόμενο χρόνο.

Δεν ήταν τυχαία η επιλογή του κλάδου της ελιάς γι' αυτή την τελετουργία. Η ελιά δίνει την εικόνα της αιώνιας θαλερότητας, της βλάστησης που δεν επηρεάζεται από την αλλαγή των εποχών, είναι η προσδοκία του ανέμου και του αειθαλούς. Ο κλάδος της ελιάς ήταν εκείνος που μετέφερε τη γονιμοποιό δύναμη της γης αλλά και την ελπίδα της βλάστησης που ανακυκλώνεται και προκαλεί τη γονιμότητα, σύμφωνα με τις δοξασίες περί θνήσκοντος και αναγεννώμενου Νεαρού Θεού της προϊστορικής θρησκείας και δη της θρησκείας της μινωικής Κρήτης. Η επαφή με τον κλάδο της ελιάς (ή άλλου δέντρου) μεταδίδει με ομοιοπαθητικό τρόπο τη δύναμη της βλάστησης.

Τέτοιες συνήθειες έχουν επιβιώσει πολλές στην Ελλάδα, όπως η σούρβα στις βόρειες περιοχές ή τα απλά χτυπήματα με ζωηρούς κλάδους κάθε πρωτομηνιά (και ιδιαίτερος κατά τους ανοιξιάτικους μήνες) που επιβίωσε στην Κρήτη (και αλλού) μέχρι και τις τελευταίες

δεκαετίες. Στην ελαιοπαραγωγική επαρχία Πεδιάδος τα ανοιξιάτικα χτυπήματα γίνονταν πάντα με κλάδους ελιάς.

Η Ικετηρία

Η ελιά χρησιμοποιήθηκε κατά την αρχαιότητα ως βασικό εξαγνιστικό υλικό. Με κλάδους ελιάς προσέφευγαν στα ιερά των θεών οι αιτούντες «ικεσίαν», δηλαδή, όσοι είχαν διαπράξει φόνους ή άλλα σοβαρά αδικήματα. Ο ικέτης ζητούσε κατά κάποιον τρόπο άσυλο στους ιερούς βωμούς, γνωρίζοντας ότι εκεί δεν μπορεί κανείς να τον πειράξει. Ήταν ένας θεσμός εθιμικού δικαίου, ευρύτατα διαδεδομένος στον αρχαίο κόσμο, ένας θεσμός που σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις αγνοήθηκε.

Και τότε που αγνοήθηκε, οι ασεβείς παραβάτες του άγραφου νόμου αντιμετώπισαν την μήνιν των θεών.

Ο «ικέτης», βεβαρημένος συνήθως με το φοβερό αδίκημα της ανθρωποκτονίας, προσέφευγε στα ιερά των θεών κρατώντας την «ικετηρία», ένα κλαδί ελιάς πάνω στο οποίο είχε τυλίξει μαλλί προβάτου, συνήθως λευκό. Αφηνε τον κλάδο ελιάς, την ικετηρία, πάνω στο βωμό και περίμενε εκεί για να αποφύγει την οργή των συγγενών του δολοφονημένου, οι οποίοι τον καταδίωκαν. Το κλαδί της ελιάς παρέμενε πάνω στο βωμό όσο εκκρεμούσε η αίτηση για ικεσία. Όταν ο άρχων της πόλης αποδεχόταν την αίτηση ικεσίας ο ικέτης έπαιρνε από το βωμό τον κλάδο της ελιάς και έφευγε, περιμένοντας συνήθως να εκδικαστεί η υπόθεσή του από κάποιο δικαστήριο.

Προστάτης των ικετών ήταν ο ίδιος ο Δίας, ο οποίος γι' αυτό το λόγο ονομαζόταν Ικέσιος και Καθάρσιος. Η ονομασία αυτή αποκαλύπτει και τη σχέση της ελιάς με τους τελετουργικούς καθαρμούς.

Ο Κρητικός Επιμενίδης, φημισμένος εξαγνιστής που συγκαταλέγεται ανάμεσα στους επτά σοφούς του αρχαίου κόσμου, χρησιμοποίησε τους κλάδους της ελιάς στις καθαρτικές τελετουργίες. Ο Επιμενίδης είχε κληθεί από την πατρίδα του τη Φαιστό στην Αθήνα για να την καθαρίσει από το «Κυλώνειον άγος» (μιάσμα της πόλης λόγω δολοφονιών που είχαν γίνει μέσα στα ιερά των θεών), το οποίο είχε γίνει αφορμή να παρουσιαστούν ξαφνικά νοσήματα στην πόλη. Οι Αθηναίοι μετά την λύτρωση, θέλησαν να του προσφέρουν δώρα, αλλά εκείνος... «...αφού ζήτησε και πήρε ένα κλαδί από την ιερή ελιά, έφυγε...»

Η κάθαρση και ο εξαγνισμός ήταν απαραίτητες διαδικασίες πριν από κάποια σημαντική ενέργεια ή κάποια μάχη. Ο Πλούταρχος μας πληροφορεί πως αυτό επιδίωξε ο Θησέας, όταν, σύμφωνα με τον αττικό μύθο, ξεκίνησε το ταξίδι του για την Κρήτη. Πήγε, λέει, στην ιερή ελιά της Ακρόπολης, έκοψε ένα κλαδί, τύλιξε σ' αυτό λευκό μαλλί, έφτιαξε μian «ικετηρία» την οποία αφιέρωσε στον Δελφίνιο

Απόλλωνα, το θεό που θα τον προστάτευε κατά τη διάρκεια του ταξιδιού. Και στις πομπές των θυσιών βλέπουμε τους λατρευτές να βαδίζουν προς το ιερό (το βωμό) κρατώντας κλάδους δέντρου που πιθανότατα είναι κλάδοι ελιάς. Στο πέρασμα του χρόνου καθιερώθηκε σ' ολόκληρο τον ελληνικό και το ρωμαϊκό κόσμο η συνήθεια να μεταβαίνουν οι ικέτες- προσκυνητές στους ιερούς χώρους με κλάδους ελιάς.

Ίσως να είναι σχετική με τις εξαγνιστικές ιδιότητες της ελιάς η παράδοση που θέλει τους ασχολούμενους με την περιποίηση και την καλλιέργεια της ελιάς να είναι «αγνοί». Στην αρχαιότητα πίστευαν πως οι ελιές έπρεπε να φυτεύονται από παιδιά ή από παρθένους. Και εκείνοι που μάζευαν τις ελιές έπρεπε να είναι πιστοί στις συζύγους τους. Ήταν μια δοξασία που αποσκοπούσε στο να εξασφαλιστεί η παραγωγή της επόμενης χρονιάς. Υπάρχουν πολλά εθνομολογικά παράλληλα που συνδέουν την παραγωγή των καρπών με την «καθαρότητα» ή μη των καλλιεργητών, που συνήθως είναι και ιδιοκτήτες των γεωργικών εκμεταλλεύσεων.

Η συνήθεια να τοποθετούν τους νεκρούς πάνω σε κλάδους ελιάς φαίνεται να ήταν γνωστή από τα μυκηναϊκά χρόνια. Σε τέσσερις τάφους των Φερών, οι οποίοι χρονολογούνται στο τέλος του 5ου π. Χ. αιώνα, οι νεκροί βρέθηκαν τοποθετημένοι πάνω σε ένα παχύ στρώμα από φύλλα και κλώνους ελιάς.

Ταφικά έθιμα

Στην Σπάρτη ο Λυκούργος, σύμφωνα με τον Πλούταρχο, επέβαλε να γίνονται οι ταφές πάνω σε κλάδους ελιάς. Έλαβε αυστηρά μέτρα για να πατάξει και να εξαφανίσει τις δεισιδαιμονίες από τη Σπάρτη, χρησιμοποιώντας ως προληπτικό εξαγνιστικό υλικό τους κλάδους της ελιάς.

Στα ελληνιστικά χρόνια η συνήθεια φαίνεται να ήταν διαδεδομένη σε ευρύτερες περιοχές του ελληνικού χώρου. Ο Καλλίμαχος ο Κυρηναίος (4ος –3ος αι. π.Χ.) μας πληροφορεί πως όχι μόνον οι νεκροί τοποθετούνταν πάνω σε φύλλα ελιάς, αλλά και οι συγγενείς τους φορούσαν στεφάνια που φτιάχνονταν με κλάδους ελιάς. Οι κλάδοι της ελιάς και η χρήση τους στις νεκρικές τελετές φαίνεται να σχετίζονται με τους καθαρούς που ήταν απαραίτητοι την ώρα του μεγάλου ταξιδιού. Ακόμη και η συνήθεια του στεφανώματος των νεκρών με στεφάνι από φύλλα δέντρων θεωρείται ως ενέργεια που έχει σκοπό να τους προστατεύει από το κακό και ιδιαιτέρως από τις δυνάμεις που μπορούν να προξενήσουν κακό. Οι Πυθαγόρειοι συνήθιζαν να τοποθετούν τους νεκρούς πάνω σε στρώμα από φύλλα ελιάς, λεύκας και μυρτιάς. Η χρήση κλάδων ελιάς στις νεκρικές τελετές αντιμετωπιζόταν ευνοϊκά ακόμη και από τους αυστηρότατους αττικούς νόμους προστασίας των ελαιοδέντρων. Έτσι επιτρεπόταν να

